

МСС

БЕОГРАД

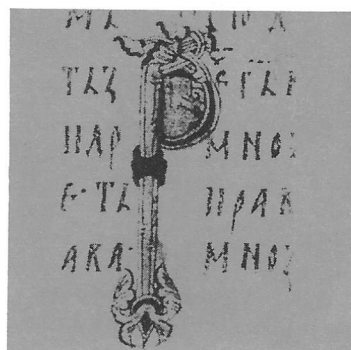
7-10. IX. 2005.

Branko Tošović

Leksičko-gramatičko kameleonstvo

S. 61–73

**ИДУЧНИ
(ТАНДК
АВИСТА
ВУКОВЕ
ДАНЕ**

**РЕЧ – МОРФОЛОШКИ,
СИНТАКСИЧКИ, СЕМАНТИЧКИ
И ФОРМАЛНИ АСПЕКТИ
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

35/1

БЕОГРАД, 2006.

Бранко Тошовић
Graz

ЛЕКСИЧКО-ГРАМАТИЧКО КАМЕЛЕОНСТВО

У раду се разматрају случајеви када одређена лексема у различитим контекстима припада различитим врстама ријечи. Међу оваквим лексемама највећу пажњу привлаче узвици, јер се не уклапају у постојећа тумачења по којима се ради о морфолошки нејир-мјенивим врстама ријечи које немају функцију у реченици нити лексичко значење.

0. Највећи број ријечи одликује се прозачном лексичком и граматичком структуром. Међутим, постоје лингвеме (језичке јединице) које се понашају као камелеони, и то на два нивоа: 1. на екстракатегоријалном у том смислу што су у једном случају више лексички, а у другом више граматички феномени, 2. на интеркатегоријалном јер могу да припадају двјема различитим категоријама (као што су врсте ријечи). Један такав примјер су јединице типа *бум*, *йрас*, које се лексички могу тумачити као посебне ријечи, а граматички као посебни облици те се дају сврстати и у узвице и у глаголе.

1. Под лексичко-граматичким камелеонством подразумијевамо случајеве када одређена лексема у различитим контекстима припада различитим врстама ријечи. Оно се, наизглед, подудара са лексичко-граматичком хомонимијом. Међутим, није свака хомонимија камелеонство. Рецимо ријечи *йила* и *йила* су хомоними који припадају различитим врстама ријечи (именица и глагол), контекст пак јасно указује на њихову лексичко-граматичку припадност (уп.: То је врло оштра *йила*. – Она је воду *йила*). Овдје треба разликовати лексичку хомонимију (када формално иста ријеч има различита значења у оквиру исте врсте ријечи, нпр. *йас*– животиња и *йас*– дио одјеће) од лексичко-граматичке (када формално иста ријеч припада различитим врстама ријечи, рецимо наведена именице *йила* и глагол *йила*). С друге стране ријеч *луй* у реченици „Неко *луй* у прозор.“ понаша се као прави камелеон, јер се формално ради о узвику, а семантички о глаголу. Постоји парадигматско и синтагматско камелеонство. Парадигматско камелеонство настаје у језичком систему, а синтагматско у реченици. На плану припадности издвајају се четири групе ријечи. Једну чине лексеме које се формално не разликују. Тако ријеч *чим* може бити везник (Доћи ћу *чим* попијем кафу.), замјеница (*Чиме*

ћемо очистити мрљу?) и прилог (Посао треба урадити *чим* прије).¹ У рјечницима смо нашли 91 такав примјер (без узвика). Другу групу чине ријечи које се формално подударају, али свака врста ријечи има свој акценат: *йуџи* (именица – шумски *йуџи*), *йуџи* (прилог – сваки *йуџи*, два *йуџи*), *каг* (мирис, мирисан дим, мирисно испарење), *каг* (везник – Вечераћу *каг* завршим.), прилог (*Каг* стижеш?).² Оваквих примјера регистровали смо 46 (без узвика). У трећу групу спадају случајеви када се формално подудара именица и глаголски облик (највећи број разликује се акцентом), рецимо Чује се страшна *луџа*. – Он свашта *луџа*.³ У четврту групу издвојили смо придјеве и прилоге који се само акценатски разликују типа Петар је *сељачки* син. – Петар се понаша *сељачки*. Таквих примјера има веома много (рецимо под словом П-С око 50 примјера). Један од облика камелеонства чине потврдне и одричне ријечи типа *га*, *не*, које једни сврставају у узвике, а други у модалне ријечи. Све наведене групе могу се окарактерисати као лексички, граматички или лексичко-граматички хомоними, чији двоструки карактер (иста лексема – различите врсте ријечи) сигнализира или различит акценат или контекст. Међутим, нас занима право лексичко-граматичко камелеонство, због кога ни акценат ни контекст не могу до краја да сугеришу тачну или једнозначну припадност одређеној врсти ријечи.

2. Међу оваквим лексемама највећу пажњу привлаче у з в и ц и. Стари Грци су их сврставали у прилоге, а Римљани начинили посебном врстом ријечи. Они су (а) м о р ф о л о ш к и непромјенљиве јединице које немају специјалне граматичке показатеље посебне врсте ријечи, што их приближава честицама, (б) с е м а н т и ч к и – не изражавају садржај слично другим лексемама (не означавају неки одређени појам), немају референцијално или номинативно значење (изражавају реакције не именујући их, већ само упућују) и образују семантички хетерогену групу, што даје основа да се тврди како то и није посебна врста ријечи, него нешто слично, (в) с и н т а к с и ч к и – највећим дијелом изоловане, издвојене јединице (не ступају у синтаксички однос са другим ријечима), односно представљају изоловане јединице адекватне реченици (реченични еквиваленти), које се више могу назвати редундантним него правим, тачније то су самостални нерашчланљиви искази, (г) к о м у н и к а т и в н о – јединице за упостављање контакта, дјеловања (између осталог притиска, присиле), управљања, (д) ф у н к ц и о н а л н о – ситуативна средства емоционалног карактера која изражавају комплексну ситуацију и којима се спонтано реагује на добијене поруке. Узвици више представљају говорне знаке, сигнале, него ријечи па их можемо назвати ре-агентима. Они се не уклапају у основне групе врста ријечи – самосталне (именице, замјенице, придјеве, бројеве, глаголе, прилоге) и несамосталне (приједлоге, везнике, ријечце), већ чине изоловану скупину са једним категоријалним елементом. Они се користе у функцији (1) номинације емоција, расположења, душевних стања, осјећања, узбуђења и сл., (2) потицања, на-

¹ Према нашој грађи највећи број врста ријечи своди се на бројку три.

² И овдје је максималан број врста ријечи сведен на три.

³ За анализу изабрали смо 26 примјера, али њих је знатно више.

ређивања, дозивања одређене особе/одређених особа, вабљења и тјерања животиња, (3) опонашања звукова из природе. Због сличности са покретима тијелом и мимици неки их називају језичким гестовима (Hrvatska gramatika 1995: 284).⁴ Њихов камелеонски карактер појачава се тиме што се често користе изван емоционалне сфере, што доводи до зближавања са различитим лексичко-семантичким групама. Није сасвим јасна разлика између тих јединица и других типова усклика код којих може бити присутно одређено референцијално значење (нпр. *Живјели!*) – (Кристал 1985: 293).

Да бисмо утврдили камелеонски карактер узвика, извадили смо из рјечника све ријечи са ознаком *узв.* Тако смо добили списак од 89 јединица. Даљом анализом подијелили смо их у шест група. Прву чине узвици који уза се имају одредницу *оном.*, тј. узвици за подражавања звукова из природе – свега 16 (*ме-е-е, мијау, бе, џак, цих, кррр-кррр, њаф, реј-реј, ррр, ш-ш-ш, њик-њак, њрр, њррр, вау, ззз*). Другу образују ријечи које могу бити истовремено узвици и друга врста ријечи (21 примјер). Само у једном случају лексичка јединица спада у три врсте ријечи – *шик* (узвик, именица и прилог).⁵ Најчешће однос чини узвик и именица (*бум, брис, брус, црвц, чик, дела, куш, макац, марш, миц, сћой, њуф, зум*). Рјеђе се ради о узвику и прилогу (*госћа, мирно*), узвику и ријечци (*е, ено*), узвику и приједлогу (*на*), узвику и везнику (*ну*). У трећу групу долазе узвици који се формално подударају са неком другом врстом ријечи, али имају различити акценат. Примјера нема: *блајо* (узвик) – *блајо* (именица), *болан* (узвик) – *болан* (придјев), *џик* (узвик) – *џик* (именица), *море* (узвик) – *море* (именица), *њуј* (узвик) – *њуј* (придјев). У четвртој групи налазе се узвици изразито камелеонског карактера – они имају глаголски коријен и понашају се као прави глаголи (16 примјера): *боц, џуј, њај, фрк, хрк, крц, куц, кврц, љос, шкљос, шмрц, њај, њрес, буђ, њјус, зуц*. Такве јединице употребљавају се за ознаку типично глаголских радњи – 1.

⁴ О њиховој природи Рикад Симеон пише: „Међу врстама ријечи узвици заузимају посебно мјесто, јер су друге ријечи повезане с интелектуалном страном говора, а узвици с подручјем чувстава и воље. Узвике, као изразе афеката, треба разликовати од нехотичних крикова. Ови су чисто рефлекторне реакције на различите осјете (обично болне) и не спадају у језик као средство комуникације, а узвици су средство намјерног преношења емоција и припадају одређеном језику. Узвици су само симптоми (ознаке) неких емоционалних и вољних доживљаја; никад нису повезани с појмовима и нису називи (г. назвања), тј. не изражавају појмове. Узвици нису рефлекторни поклици (појаве првог сигналног система, по И. П. Павлову); због тога се и разликују у разним језицима: њем. узвику *аи* одговара у данском *а-*, у француском, у енглеском, у руском *о-о* (*рф*). У језику који у свом гласовном систему нема нпр. *њ* моћи ће се срести узвик са *њ* (ономатопејски), а узвици ће такођер моћи имати гласове поредане на начин неубичајан за тај језик. Неки лингвисти сматрају стога узвике елементима на граници језика, полулингвистичким елементима. Од лингвистичких елемената у правом смислу ријечи узвик се разликује и по томе што може изражавати комплексну ситуацију, осјећај и сл. (попут реченице), а ипак се не може рашчланити на већи број мањих јединица од којих би свака за себе имала значење (узвик *јао!* може одговарати лингвистичком исказу: боли ме глава и сл., али је читав смислени комплекс боли ме глава изражен једном јединицом која се не може дијелити).“ – (Simeon 1969/1: 698).

⁵ Као именица ова ријеч означава смисао за допадљиво и хармонично одијевању и изражава општи повољан утисак спољашности (имати *шика*), као узвик служи за ознаку радње која се изриче глаголом *шикнути* (*шик* на улицу ‘бацили на улицу’), као прилог означава да се нешто ради с укусом, допадљиво, хармонично, елегантно, да је нешто са шиком урађено (Дјевојка се данас обукла врло *шик*) (*шик* има значење и непроменљивог придева: она је *шик*, *шик* одело и сл.).

прије свега за нешто што падне, рецимо у воду (*љос, шай, шрес, бућ, њљус*), 2. када се добије ударац (*икљоц*, нпр. зуба о зуб), који може да буде лаган (*куц*), њежан (*цуй*), 3. за ознаку убода (*боц*), хватања (*ћај*), полијетања (*фрк*), ломљења (*кри, кври*), плакања (*имри*), говорења/ћутања (*зуч*) итд. Пета група је састављена од узвика паронимичних са глаголима: *буй, цай, њљас, шрас, цак, цих* (корелирају са *ћихаји, кихаји*). Шесту групе чине узвици који имају парадигму типа *хајге/хајгемо/хајгеће* и који задају велике проблеме лексикографима.⁶

Суштина интерјекцијског камелеонства је у томе да узвици (односно оно што се тако назива) врше предикатску функцију и да се понашају као самостална врста ријечи. Међутим, ако имају граматичку (синтаксичку) функцију, они нису више узвици. У једним случајевима они су блиски аористу па бисмо их могли назвати аористоидима (дакле неправи аористи). У другим слични су императивима (*брис*), па би спадали у императоиде.⁷ Проблем се усложњава тиме што и у систему глагола постоје слични камалеони, које ми називамо псеудовербима, нпр.: *замисли/замислиће, молим, ојросићи/ојросиће, разумијеш/разумијеше, узмимо/узмиће, чуј/чујће, да њолудиш, нећеш вјеровати* и сл. Међу њима постоје јединице које су у једном случају глагол, а у другом узвик (уп.: *Дај ми књигу. – Ма дај немој ме зезати. Живио је на селу. – Живио нови цар! Знаш ко је дошао? – Знаш, како да ти кажем...*).

3. У српском језику предикатски узвици се користе широко и разноврсно. Типичан примјер такве употребе је следећи: Прескочим баштенски плот [...] и – буб у башту (Ћопић 1984/85).

Посебно често сусреће се облик *шрес* (од *шреснути*). Купим – или, још боље, украдем – флашу клакера; течност у уста а стакло, где нико не види, једним добро одмереним ударцем о камен: *шрес!* Испадне куглица. (Глаголски. узвик 15). У употреби облика *шрес* издвајају се два случаја: а) када он долази без прецизирања (типа *угарићи како, чиме, њге* и сл.) – Знају странци кад треба да нас бубну по главама – *шрес!* – да наш народ не би опет доживео стрес. (Гл. узвик 09), б) када отвара мјесто за одређени падеж и падежну конструкцију: *шрес* + инструментал – И таман да ћу ући у разред, онако пуних руку, нешто поред мене прозуја и „*шрес*“ вратима. Умало не добих по носу. (Гл. узвик 03), *шрес* + у + акузатив – Ипак, не могу их ја пиштољима јурити по свету, а нисам ни Бин Ладен па да узмем авион и *шрес* у зграду WTA турнира! (Гл. узвик 07), *шрес* + на + акузатив – И попну се они на дрво на једну грану и почну дрндање, грана беше мало трула сломи се и лала и Соса *шрес* на земљу. (Гл. узвик 10). Запамтите, штос је у парадајзу, у сосу, а месо је само зачин, може и без меса као на сплаву. Ма било је одлично, импресиван лонац, као за веш, па *шрес* на сред стола. (Гл. узвик 08), *шрес* + за + акузатив

⁶ Рецимо Владимир Анић је био приморан да у исту категорију „сврста крушке и јабуке“: *хајге* објашњава као узвик (= врста ријечи), императив (= глаголски облик), ријеч за допуштање претходне тврдње говорника 'нека буде' (= лексичка јединица), ријеч за чуђење (= лексичка јединица) – Анић 2000.

⁷ У литератури се сусреће термин императивни узвик, заповједни узвик, узвични императив (Симеон 1969).

– [...] зовите му бре такси или га преселите изнад кафане па чим испадне из кревета *їрес* за *шанк* хахха ех тко зна да пије треба и да зна ходати такође радит...дижи се ленчуго једна шта си се опустио. (Гл. узвик 16), *їрес* + *їо* + локатив – [...] а она мене *їрес!* *столицом по глави* [...] – Гл. узвик 02. Интензивност и неочекиваност радње појачава се употребом везника *и*, *їа*: Слушали смо радио, причали о неким животним стварима, проблемима и договарали се где ћемо да прославимо ако успешно одрадимо посао. Одједном сам угледао аутомобил који иде право на нас *и ... ї р е с !* Мрак. Следеће чега се сећам јесу кревет и зидови собе на хирургији бањалучке клинике. (Гл. узвик 13). Десетак година касније ми прича човик у Београду како је у Сплиту опалија неког на мотору са матуном по глави у близини Попаја. Каже да је тај исти кружија окол и пива неке писме, ови га сачекали и *їрес*. (Гл. узвик 01). Ех, да сам била тада паметна овако, па једно тољагу у руку па га сачекала у мраку... *па ї р е с ...* „шта нећеш бити мој“ и тако га одвукла кући! (Гл. узвик 11).

Глаголско-интерјекцијски облик *буб* (од *бубнуїи*) користи се за изражавање неочекиваног сусрета: „Иде сине једна млада једно носи једно води иде крај старог хотела и *буб* на мене знате ли ће овђика полиција, знам знам само право до моста и прије моста...“ (Гл. узвик 05). Интересантна је употреба глаголског узвика *ких* (корелативног са глаголом *кихнуїи*): Опет *ких*, *ких*. За разлику од других дана, данас сам устао зачуђујуће рано. Можда зато што је вирус кулминирао па ми није дао да спавам. (Ких-ких 01). Глаголски узвици понекад се употребљавају паралелно са истокоријенским глаголима: „[...] Ти ћеш овде, војничке,“ обрати се Мирољубу, „да се ослободиш тих погубних навика. Ја“, *тресну* га лентом још једном, „ти (*їрес!*) га-ран-ту-јем! (*їрес! їрес! їрес!*)“ (Гл. узвик 06). У неким случајевима долази до двочланог и вишечланог понављања глагола: Кога занимају духовне вриједности? Нисам у себи ни завршио покајничку мисао, кадли – *їрес.... бум...* (Гл. узвик 04). ОК, то је прелило чашу, одлазим одавде. (*клај, клај, клај...* *ї р е с !*) – (Гл. узвик 14). Прво у пећину улази Рус и са собом носи сувермено наоружање. Из пећине се чује *бум... їрес... краш...* брдо се тресе. (Гл. узвик 12). Нико пјате лупа. Мало тањур по зиду (*бум! їрес!*), мало тањур по намјештају (*їуї!* *їуї!*), и онда кад би враг однио све коње и све самаре [...] – Гл. узвик 17.

4. Узвици-предикати (узвици-камелеони) различито се третирају па се може издвојити неколико група таквог тумачења. У прву спадају они граматички описи који ову категорију уопште не спомињу (Babić 1965: 301, Српскохрватски језик 1972:457, Težak/Babić 1994: 139, Silić 1995: 18). Другу групу чине радови у којима се само констатује постојање ове категорије. Тако Михаило Стевановић пише: „Узвизима *бућ*, *їљус*, *шљиц*, *буй*, *їрес* и сл. такође се подражава звуцима који се чују кад падне нешто у воду, кад се некоме удари шамар, кад неко падне итд.“ (Стевановић 1970/I: 386). Живојин Станојчић и Љубомир Поповић запажају да узвици могу служити као језички материјал за стварање п р а в и х ријечи, нпр. ономатопеја (од *фију* – глагол: *фијукаїи*, односно именица *фијук*; *кврц* – гл. *кврцнуїи* итд.) – Станојчић/Поповић 2002: 129. У Хрватској граматички се само једна реченица односи на овај про-

блем: „Ономатопејски узвици који опонашају звукове радње могу послужити и мјесто глагола као предикат, нпр. Узме бич, па *звизјац* по њему. Затрчао се и хоп преко плота.“ (Hrvatska gramatika 1995: 284). Драгутин Рагуж као посебну врсту ријечи не разликује узвике него узвике и ономатопеје (Raguž 1997: 286–294).⁸ Павица Мразовић и Зора Вукадиновић не сматрају узвике посебном врстом ријечи, већ их убрајају у партикуле (Мразовић/Вукадиновић 1990: 444–447). Оне истичу да се узвизима *бућ* и *ћљус* подражавају звуци који се чују кад нешто падне у воду, *шљис* када се неке удари шамар, а *бућ*, *ћрас*, *ћрес* када нешто падне на земљу. Миодраг Лалевић пише: „Узвизи којим се подражавају природни звуци могу сами казивати смисао предиката (Он тада *бућ* у воду, – тј. Он тада *бућне* у воду; Циго одједном *хой* преко оgrade, – тј. *хойне*, скочи преко оgrade, и сл.). У таквим случајевима узвик стоји наместо глагола сличног значења.“ (Лалевић 1979: 258).⁹ Радоје Симић разликује четири групе, међу којима нема мјеста за предикатске узвике као посебне категорије: 1. подражајни узвизи (ономатопеје), 2. експресивни знаци (ексламације), 3. подстицајни знаци (интерјекције),¹⁰ 4. дозивни знаци (апострофе) – Симић 2002: 205).¹¹ Нешто шире разматра ово питање Рикард Симеон. Он дефинише глаголски узвик као особиту непромјенљиву ријеч која се каткад подудара по облику с ономатопејским узвизима и употребљава се у реченици у функцији глаголског предиката са значењем прошлог времена свршеног вида (*ћрес*, *ћљуц*, *кврц*). – Симеон 1969/I: 699. О таквој употреби ових облика он пише: „[...] узвизи се синтаксно не повезују с другим ријечима у реченици и нису дијелови реченице *мсе*; у еклопу реченице узвик може замјењивати који од њених аналитичких дијелова, нпр.; предикат: „Војник нанишани пушку и *ћрас*!“, објект: „Зауставите то досадно *клай-клай*!“, субјект: „Бум! чуло се иза брда“. [...] По синтаксно-семантичким карактеристикама узвизима су сродни неки граматички одређени облици ријечи, особито вокативи,

⁸ Он истиче: „Сваки глас, звук који човјек, животиња или природни феномени производе може постати ономатопеја, сваки звук који је садржан често и у глаголу, нпр. *шмркајии*, *шмцрајии*, *шмркнуйи*, *хркајии*, *кркљайи*, *завијајии*, *јаукајии*, *фуфљајии*, *ћрљајии*, *икријајии*, *хихотајии*, *мљацајии*, *сићењајии*, *шћуцајии*, *цвилијии*, *јецајии*, *квоцајии*, *шумљеишајии*, *крочијајии* итд. Такве ономатопеје битно се разликују од узвика који су створени да би се њима исказала порука. Ономатопеје описују, опонашају постојеће звукове који нису вољно створени ради поруке, него су невољне звучне реакције, као штупање, јецање, млацкање и сл. Ономатопеје опонашају, нпр. различите врсте пада, треска, звука при удару: *бум*, *ћрес*, *ћрас*, *ћљас*, *бућ*, *буб*, *дум*, *ћљус*, *ћрас*, *ћљф*, *ћуф*, *звиз* итд., за друге звукове и шуме који се производе у природи или при људском раду: *цију*, *цик*, *дин-дин*, *фију*, *фр*, *клик*, *крц*, *ћљус*, *икљоц*, *ћика-ћика*, *ћу-ћу*; за различите неугодне или угодне људске звукове: *ајциха* (кихање), *бла-бла* (упорно брбљање), *цмок* (звучан пољубац), *ћлоц* (за гутање), *ћр* (за грглање), *ћриц* (за гризење), *ћуц* (за пијење), *мљац* (за једење с ужитком или за мјецкање при јелу); за гласање животиња: *вау-вау* [...]“ – (Raguž 1997: 294).

⁹ За ову тему интересантно је његово опште тумачење узвика: „Они су првобитна средства у изражавању говором. Али се не могу сматрати реченицом, мада имају смисао, садржај који потпуно одговара реченици. У њима се ни анализом не могу установити главни чланови реченице (субјекат и предикат), те немају формалних елемената реченице, субјекта и предиката. Али се њима може изразити потпуни смисао реченице.“ (Лалевић 1979: 258).

¹⁰ Сматрамо неоправданим појам интерјекције користити само за тјерање и мамљење животиња и каткад за (врло неучтиво) обраћање људима (*куш*).

¹¹ Интересантно је да Д. Рагуж и Р. Симић употребљавају исте термине *интерјекција* и *ексламација* за ознаку различитих појмова.

императиви, прилози и разне узречице („А ја, враже, никако да заспим!“, „Ми тако, дај, напунисмо врећу“, „Тада ја, здрав ми био, платим рачун, и мирна Босна!“) е л з .“ (Simeon 1969: 698–699).¹² У неким случајевима налазимо врло кратак коментар: „Понекад замјењујемо узвицима глаголе: Онда се Брко залети и *хој!* преко воде на другу страну. Пас Весну *ћај!* за ногу! стоји мјесто *скочи*, а *ћај!* умјесто *уједе*. Тако говоримо кад желимо да неки догађај прикажемо нарочито живо.“ (Brabec/Hraste/Živković 1970: 217). Што се тиче лексикографских тумачења илустративан је примјер Анићев рјечник у коме се само код неких узвика даје тумачење да се ради о предикатској употреби, нпр. *ћај*: „узв. 1. којим се означава кад се нешто изненада зграби, ухвати или присвоји, об. уз наглу кретњу руком, 2. у реченици може бити предикат као: а. ознака радње (Увребама згоду, па ћап чинију), уп. ћапити, б. као ријеч за опис и појачавање радње изречене предикатом (Ја – *ћај*, отмам му)“ – Анић 2000. Није нам познат рад у српској и хрватској лингвистици у коме се овим питањима посвећује посебна пажња (што је и био повод да се њима више позабавимо).

5. У њемачком језику постоји група ријечи која је слична српским предикатским узвицима. То су тзв. коментирајуће ријечи (Kommentarwörtern) у језику младих типа *ächz* 'јао', *bibber-bibber* 'брр', *heul* 'јај', *klirr* 'звек, куц-куц', *krächz* 'хрр-хрр', *tampf* 'мљам', *würg*, *zisch* (када се похлепно пије), које представљају посебну врсту редукованих облика и које углавном долазе из стрипова (Duden 1984: 395). Најчешће настају по узору на енглеске примјере. Образују се тако што се одговарајући глаголи редукују на њихову основу типа *ächzen* 'дахтати, јечати, стењати', *bibbern* 'дрхтати, трести се', *klirren* 'звечкати, звечати, куцати се (чашама)', *heulen* 'јаукати, лелекати, рикати, урлати, урликати, завијати, оглашавати се попут сове', *krächzen* 'говорити промукло, грактати, крештати, стењати', *tampfen* 'мазати (јести с апетитом)', *würgen* 'давити, дављење, гушење, побити, удавити, угушење, угушити, задавити', *zischen* 'шаптати, пити' итд. „Они се употребљавају умјесто једноставних финитних глаголских облика 1. или 3. лица (*es klirrt*, *ich heule*, *sie schläft* итд.), долазе као прегнатни коментари понашања, често сликовито подражавајући (ономатопејски) шуме и сл. попут одређених узвика [...] Неки од њих понављају се ради појачавања (*bibber-bibber*, *tampf-*

¹² По функцијама Р. Симеон дијели узвике на двије велике групе: „1) узвици који изражавају емоције: усхићење: *ах*, *ох*; потицање и тријумфирање: *хура*; зачуђеност: *а*, *ах*, *га*; страх: *ух*; тугу: *ах*, *јао*; одвратност: *фуј*; умор или досаду: *у ф* ; 2) узвици који изражавају однос према субесједнику (поттицање: *г ну-ка*, *ну-ше-ка*, *шо*, *ши*, *вон*, *јрочь*, *мари*; оцјену говора или понашања суговорника: сугласност или несугласност: *р. га*, *нет*; захвалност: *р. сјасибо*; сумњу: *р. јраво*, *ој*, *ли*; неvjерицу, осуду: *р. вој еце!* *Глујосиш!*; пријекор: *р. эх*, *ну*, *уж*; упит код кривог чувења: *р. А? Ась?*; задовољство или злорадост: *р. Аја*; псовку: *р. к черту!*; ту спадају усклици и поздрави из свакидашње етикете: *здрово*, *до виђења*, *хвала*, *ојросишше*, *јагдон*) г в . Ако се нека јединица употребљава само као узвик и сматра се потпуно спонтаним изразом неког осјећаја или ситуације (хс. *jao*, лат. *хеус*, *вае* итд.), онда је то п р а в и у з в и к ; ако се пак тако употребљава ријеч која долази обично у другој служби, или се некад у другој служби употребљавала, као лат. *mehercule! per Iovem!* *bene!* итд., онда је то *нејрави узвик* (г г п). Неки облици налазе се претежито као непотпуне реченице те не улазе ни у какве конструкције, осим успоредних, координативних (или улазе само у ограничени број других конструкција); такви се облици зову *узвици б л / х п* “ – (Simeon 1969/1: 698–699).

tampf), други опет настају укрштањем ријечи [...] типа *kracks* од *krachen* + *knacks*." (Duden 1984: 395).

6. Интерјекцијско камелеонство је карактеристично и за руски језик. Глаголски облици без суфикса типа *йрыі*, *шлей*, *шмыі*, *бах* употребљавају се углавном у функцији глаголског предиката за изражавање тренутачне, неочекиване радње у прошлости, за указивање на брзину и интензивност радње. У руској лингвистици дати облици се тумаче на разне начине. Једни их називају ономатопејским узвицима и звуковним гестовима који замјењују предикат (А. Х. Востоков, В. Клосовски, А. В. Исаченко). Други их сврставају у глаголске облике и дају различите називе: глаголски узвици (А. А. Шахматов), крњи глаголски облици (Ф. И. Буслајев), глаголске ријечце (И. И. Срезњевски, А. А. Потебња), облици ултракратког вида са нултим афиксом (А. М. Пешковски), глаголско-интерјекцијски облици изненадне и тренутачне радње (В. В. Виноградов), емоционални облици пуних глагола (Абрамис 1963: 114). „Везу глаголско-интерјекцијских облика са системом глаголске ријечи потврђује номинативна функција коју врше у језику, способност да долазе у реченици у улози предиката (као код свих облика *verbum finitum*) и управљање зависним ријечима, типично за глаголе.“ (Прокопович 1969: 32).

Ако на нивоу номинације (терминолошке ознаке) и граматичке природе (поријекла) руски глаголски узвици изазивају спорове¹³, њихова синтаксичка функција не подлијеже никаквој сумњи: „[...] глаголски узвици врше све функције глагола предиката, мада и немају многих граматичких показатеља глагола, и то: категорије лица, броја, глаголског рода итд.“ (Абрамис 1963: 114). Они се могу подијелити на двије групе – а) на облике који су претежно повезани са ономатопејским основама (нема их много: *бац*, *бряк*, *булійых*, *бух*, *ірох*, *ёк*, *звяк*, *кай*, *ляй*, *йых*, *скрий*, *сйук*, *шой*, *шрах*, *хвайшь*, *хлой*, *хой*, *хрусь*, *хрясь*, *чик*, *чмок*, *целк*, *шлей*), који се користе у функцији глаголског предиката, б) на глаголске облике који, по правилу, нису повезани са ономатопејским основама (такође их је мало: *вершь*, *дері*, *кувырк*, *мах*, *морі*, *ілюх*, *іерх*, *йрыі*, *йырь*, *свис*, *скок*, *шолк*, *шйрах*, *шйрк*, *хай*, *хлысь*, *цай*, *царай*, *шарк*, *шасй*, *шварк*, *шмыі*, *юрк*) – (Прокопович 1969: 33–35).

Руски глаголско-интерјекцијски облици су претежно карактеристични за народни, живи језик и колоквијални говор, који су необично богати различитим и разноврсним експресивним налагама, и стога, продирући у књижевни језик, доносе са собом експресију, изразиту модалност (Прокопович 1969: 38). Глаголски узвици се добро уклапају у структуру басни, стога их И. А. Крилов често употребљава, прије свега за ознаку тренутачне радње у прошлости која се десила веома брзо и неочекивано (Абрамис 1963: 113, Прокопович 1969: 42).

Такве облике ми сматрамо аористоидима зато што, прво, изражавају типично аористно значење – тренутачност прошле радње, а друго, што се већина таквих облика може превести на српски језик аористом, уп. Он *шолк* в дверь. – Он *луиі* у врата. Дати облици одликују се изразитом модалношћу.

¹³ Неки сматрају да они представљају остатке јаког аориста (А. А. Шахматов).

Између глагола и узвика, наизглед, нема ничег заједничког. Глагол означава дирестат (радњу, стање, однос), а узвик углавном емоцију. Међутим, ове двије врсте ријечи зближавају се у апелативној функцији и могу творити екскламовербал – компатибилну корелацију глагола и узвика. Уп: И, в самом деле, – тут неизвестный повернулся к Берлиозу, – вообразите, что вы, например, начнете управлять, распоряжаться и другими и собою, вообще, так сказать, входить во вкус, и вдруг у вас... *Кхе... Кхе...* Саркома легкого... – Тут иностранец сладко усмехнулся, как будто мысль о саркоме легкого доставила ему удовольствие, – да, саркома, – жмурясь, как кот, повторил он звучное слово, – и вот ваше управление закончилось! (Булгаков 1984, гл. 1, абз. 76). Котам нельзя! С котами нельзя! *Брысь! Слезай*, а то милицию позову! (Булгаков 1984, гл. 4, абз. 40).

7. Дакле, наведене јединице српског, њемачког и руског језика не уклапају се у постојеће дефиниције и тумачења узвика по којима су они (1) морфолошки непримјенљиве врсте ријечи, (2) синтаксички без функције у реченици, (3) семантички без лексичког значења. То значи да треба (а) или преиспитати врсте ријечи, (б) или преиспитати узвике, (в) или преиспитати и једно и друго.

8. Проблем лексичко-граматичког камелеонства ријечи које се традиционално сматрају узвицима може се ријешити на три начина. У првом се случају њихова предикатска употреба и даље тумачи у оквиру узвика иако се семантички, а понекад морфолошки и синтаксички ради о другој врсти ријечи (глаголу). У другом они се преносе у систем оне врсте ријечи којој по значењу и функцији у реченици припадају, дакле у глаголе. Будући да такви облици немају показатеље категорије лица, броја и глаголског рода, они се не могу сврстати у праве глаголске облике типа презента или партиципа па је неопходно уводити нове категорије. Једно од рјешења предложили смо у књизи Глаголски категоријал (Тошович 1998). Наиме, глаголски систем подијелили смо на пет основних категорија: вербе (темпусвербе – временске глаголске облике, иреаловербе – императив и потенцијал), пасивовербе, трансвербе,¹⁴ псеудовербе (ријечи које само формално изгледају као глаголски облик), плазмовербе (глаголски облици са супстанционалним модификацијама), морфовербе, синтактовербе и зеровербе (нулти глаголски облици). У оквиру трансверба посебну групу чине екстраверби – ријечи глаголског карактера који долазе из других врста ријечи: субстантоверби (глаголске именице), адjekтоверби (партиципски придјев), адвербоверби, модаловерби (глаголске уводне ријечи). У овој групи издвојили смо екскламовербе – узвике са предикатском функцијом. То могу бити фатизми (којим се успоставља и подржава контакт), спонтанизми (којим се несвјесно, спонтано реагује), експресиви, апелативи и уопште емоционали.

¹⁴ Они се даље дијеле на интравербе (вербономинате – инфинитив, вербосубординате – глаголске прилоге, вербоатрибуते – парципе у атрибутској функцији).

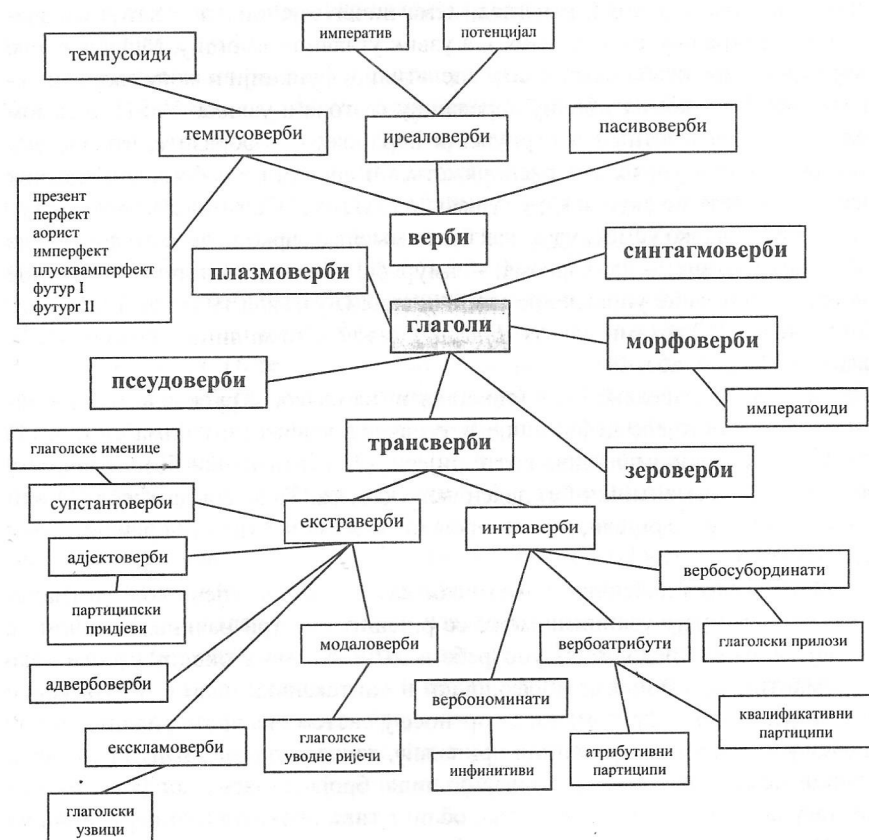

Схема 1

Непромјенљивост предикатских узвика (аористоида и императоида) није препрека да се укључе у глаголски систем будући да у њему већ постоје таква два облика – инфинитив и глаголски прилог. Недостатак овога приступа је у томе што исти облик може у једном случају долазити као узвик, а у другом као глагол.

Треће рјешење, које нам је доста блиско, састоји се у томе да се комплетан систем врста ријечи реструктурира у том смислу што се постојеће врсте ријечи диференцирају по једном критерију – шта оне изражавају. Ми смо покушали да то урадимо па смо све ријечи које указују на статичне појединачне предмете (конкретне и апстрактне) сврстали у моностате (именице али не и глаголске, именске замјенице, бројеве *нула* и *један*), ријечи које имају првенствено или претежно релациону функцију у релате (пријдеви, главни бројеви осим *нула* и *један*, редни бројеви, пријдевске замјенице, прилози, приједлози, везници, партикуле), ријечи које изражавају динамику, релацију и статику као један комплекс у дирестате (тј. глаголе и ријечи блиске њима) и ријечи-номинације емоција, расположења, душевних стања, осјећања, уз-

буђења, ријечи-ономатопеје без предикатске функције у емоционате (оно што се назива глаголским узвиком, интерекцијским глаголом, предикатским узвиком)

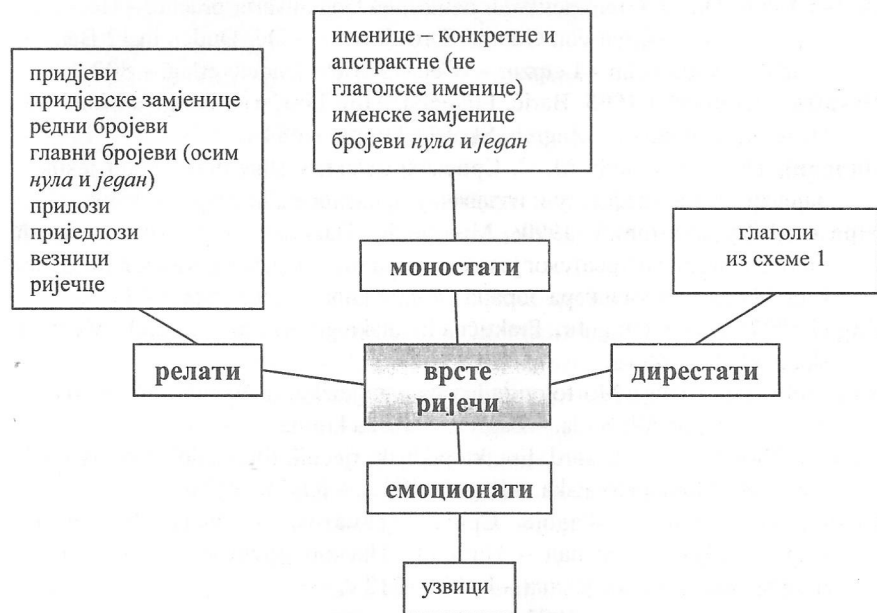

Схема 2

9. Из анализе слиједи закључак да анализирани проблем захтијева преиспитивање комплетног система врста ријечи, цјеловито сагледавање узвика на свим нивоима (семантичком, морфолошком, синтаксичком, комуникативном и функционалном) те комплексно осмишљавање сивих зона у граматичком систему. На тај начин могу се ријешити проблеми хибридности и категоријалне припадности. То би имало и практично значење, посебно за образовни процес, који захтијева јасну, прецизну и досљедну граматичку (морфолошку и синтаксичку) анализу ријечи, реченице и текста.

Кључне ријечи: камелеонство, хомонимија, лексика, граматика, узвик, глагол, врста ријечи, категоријална припадност

Литература

Anić 2000³: Anić, Vladimir. Rječnik hrvatskoga jezika. – Zagreb: Novi Liber. – 1439 s.

- Babić 1965:** Babić, Stjepan. Jezik. – Zagreb: Panorama. – 322 s.
- Brabec/Hraste/Živković 1970⁹:** Brabec, Ivan; Mate Hraste; Sreten Živković. Gramatika hrvatskosrpskoga jezika. – Zagreb: Školska knjiga. – 280 s.
- Duden 1984⁴:** Duden Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – Herausgegeben und bearbeiten von Günther Drosdowski. – Der Duden in 12 Bänden. – Bd 4. – Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag. – 800 S.
- Hrvatska gramatika 1995:** Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić i dr. Hrvatska gramatika. – Zagreb: Školska knjiga. – 684 s.
- Лалевић 1979²:** Лалевић, М. С. Српскохрватски у мом цепу; Наш језик. – Зајечар: РО за графичку и издавачку делатност „Зајечар“. – 268 с.
- Мразовић/Вукадиновић 1990:** Мразовић, Павицаи Зора Вукадиновић. Граматика српскохрватског језика за странце. – Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижара Зорана Стојановића – Добра вест. – 743 с.
- Raguž 1997:** Raguž, Dragutin. Praktična hrvatska gramatika. – Zagreb: Medicinska naklada. – 466 s.
- Silić 1995:** Silić, Josip. Morfologija hrvatskoga jezika: udžbenik za 2. razred gimnazije i tehničkih škola. – Zagreb: Školska knjiga. – 96 s.
- Simeon 1969:** Simeon, Rikard. Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva. I-II. – Zagreb: Matica Hrvatska. – Knj. I: 1011 s. – Knj. II: 927 s.
- Симић 2002:** Симић, Радоје. Српска граматика 1: Увод, фонологија, морфологија. – Београд – Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Јасен. – 212 с.
- Српскохрватски језик 1972:** Српскохрватски језик: Енциклопедијски лексикон / Редактори и уредници Пецо Асим, Станојчић Живојин. – Београд: Интерпрес. – 604 с.
- Станојчић/Поповић 2002⁸:** Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић. Граматика српског језика: Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника. – 413 с.
- Стевановић 1970/1:** Стевановић, Михаило. Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнोजезичка норма): И – Увод, Фонетика, Морфологија. – 2. изд. – Београд: Научна књига. – 653 с.
- Težak/Babić 1994¹⁰:** Težak, Stjepko i Stjepan Babić. Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje. – Zagreb: Školska knjiga. – 296 s.
- Абрамис 1963:** Абрамис, Б. Д. О некоторых формах выражения прошедшего времени в баснях Крылова. – Ин: Ученые записки Ленинградского гос. ун-та. Серия филологических наук. – Ленинград. – Вып. 68. – С. 112.120.
- Прокоповић 1969:** Прокоповић 1969: Прокоповић, Е. Н. Стилистика частей речи (глагольные словоформы). – Москва: Просвещение. – 143 с.
- Тошовић 1998:** Тошовић, Бранко. Глагольный категориал. – Opole – Graz: Uniwersytet Opolski – Universität Graz. – 127 с.

Извори

Ćopić, Bašta 1984/85: Ćopić, Branko. Bašta sljezove boje. – In: Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga: knjiga 8. – Sarajevo: Svjetlost. – S. 143–328.

Булгаков 1984: Булгаков, Михаил. Мастер и Маргарита. – Москва (компьютерная версия).

Гл. узвик 01: http://www.torcida.org/site/index.php?option=com_content&task=view&id=24&Itemid=42

Гл. узвик 02: <http://www.feral.hr/old/1998/683/turbo.html>

Гл. узвик 03: <http://www.skole.hinet.hr/ss-nova-gradiska-501/skola/zvono%20broj%2014.htm>

Гл. узвик 04: <http://www.pula-online.com/article.php?id=2286>

Гл. узвик 05: www.onlinewebservice6.de/gastbuch.php?id=59340&seite=188

Гл. узвик 06: http://www.cincplug.com/kobna_izlozba5.htm

Гл. узвик 07: www.blic.co.yu/arhiva/2004-06-22/strane/sport.htm

Гл. узвик 08: <http://discussion.beograd.com/messages/671/5436.html?966152683>

Гл. узвик 09: www.danas.co.yu/20030614/vikend10.htm

Гл. узвик 10: <http://www.mamba.co.yu/vicevi/vicevi.asp?kat=10>

Гл. узвик 11: forum.prijedor.com/viewtopic.php?mode=viewtopic&topic=98&forum=20&start=105

Гл. узвик 14: http://www.medijaklub.cg.yu/zanimljivi/Malo_smijeha/MAJ01/14.htm

Гл. узвик 15: <http://www.beotel.yu/~fotogram/stranice/ringispil-1.htm>

Гл. узвик 16: www.nostalgiya.com/cgi-bin/ultimatebb.cgi?ubb=get_topic&f=7&t=000036&p=1

Гл. узвик 17: www.tblog.com/templates/index.php?bid=imota01&static=92961

Kih-kih 01: <http://kasic.blogspot.com/>

Branko Tosovic

DIE LEXIKALISCH-GRAMMATISCHE CHAMÄLEONITÄT

Zusammenfassung

Der größte Teil der Wörter zeichnet sich durch die klare lexikalische und grammatikalische Struktur aus. Jedoch gibt es Lexeme, die sich verhalten wie ein Chamäleon, und zwar auf zwei Ebenen: 1. auf der extralinguistischen Ebene sind sie in einem Fall mehr lexikalische und in anderem mehr grammatikalische Phänomenen, 2. auf der interkategorialen Ebene gehören sie zu zwei verschiedenen Subkategorien (Wortarten). Unter der lexikalisch-grammatischen Chamäleonität verstehen wir jene Fälle, wenn ein bestimmtes Lexem in verschiedenen Kontexten zu verschiedenen Wortarten gehört. Besondere Aufmerksamkeit lenken hier die Interjektionen auf sich. Formell sind sie mehr lexikalische, als grammatikalische Kategorien, weil sie nicht veränderbar sind, während sie bezüglich ihrer Bedeutung mehr grammatikalische Einheiten sind (weil sie keinen Inhalt wie andere Lexeme bezeichnen, keine referentielle Bedeutung haben, nur auf etwas verweisen) und syntaktisch sind sie neutral, weil sie im Satz als isolierte Einheiten vorkommen.